

Етичко и идеолошко писање историје

Овај есеј има за циљ да осветли један наш проблем који се на извештајан начин бар поставља као такав да му је потребно и образложење кроз методологију филозофије коју иначе и гајимо са уверењем да је практична наука. То је питање тражења, по могућству, једног новог става када је у питању писање историје; јер у великим променама у којима се сада налазимо, са значајним резултатима када је у питању економска или материјална основа нашег живота, поставило се питање једне нове анализе нашег културног наслеђа, прошлости свих наших одлука, напора у развоју према свему ономе што смо дубоко веровали да је добро. То је захтев о потреби једног тоталног преиспитивања досадашњих свих судова који су већ дати када је у питању и наша средњовековна као и најновија историја. Делимично, у фрагментима, о неким питањима из појединих периода наше историје, дати су и нови судови; али се обично увек брзо реаговало на њих са извесном сумњом колико је и тај нов став или суд и заиста научан, који се може прихватити према новим погледима и новим захтевима. У сваком случају ово питање у целини даље остаје отворено; јер питање водећих културних принципа као и водећих духовних оријентација нашег националног живота у његовој целини у поднебљу је једног великог експеримента. Овде само можемо да се подсетимо на писца романа „Рат и мир“, Толстоја, када нас опомиње да одлу-

ке које се доносе, као историјске одлуке, никада не можемо да сагледамо у њиховом значају у самом времену када их доносимо — свој значај тек добијају доцније. Нажалост, као што знамо, ни сам Толстој није много ни самог себе послушао, што данас видимо, када су у питању његови појмови о учењу Цркве. Није то у ствари лако питање до које се мере може бити радикалан у преиспитивању ставова, а опет ствари се не смеју ни остављати без увек нових анализа и нових осветљавања. Ово је сада и наш проблем.

Због тога може се и бранити гледиште, унеколико, да није ни потребно постављати захтев за новим разматрањем наших досадашњих вредности, принципа и оријентација; нема се поверење у то, јер се том разматрању већ приступа са једним унапред заузетим ставом. Брани се и друго гледиште да су оцене наших историјских догађаја углавном доста исцрпно и тачно дате и да сада само треба да идемо даље у истраживању докумената и попуњавању оних празнина којих још има доста између познатих догађаја или епоха наше националне историје. Међутим, овај захтев за „преиспитивањем“ је и оправдан, јер прошлост и поред тога што је прошлост жива је, што значи да догађаји који су се одиграли, и који се више не могу поновити, на свој начин даље присуствују у нама, добијају у значају, и због тога научни став у писању историје био би не само у томе да се открије један документ, да се утвр-

ди један догађај како се десио, већ се захтева и један посебан напор да му се одреди значај, смисао, место у целини, а што је опет и ствар имажинације историчара. Овде се онда јављају тешкоће. Због тога ми већ две деценије стално обнављамо позив о потреби преиспитивања прошлости; али са покушајима да се ово прихвати наилази се на тешкоће које ово питање држе даље отвореним.

Тешкоћа је несумњиво у томе, а што се већ може да закључи и из самог наслова овог есеја, што питање како уопште писати историју и поред тога што изгледа да је решено у историји „као науци“, увек носи у себи извесне нејасноће које сваки историчар када приступа послу писања историје, разматрања докумената, оцењивања значаја догађаја, осећа као проблем. Знамо то из саме праксе да када један суд доноси мо о нечему да то увек чинимо из извесне позиције, става заузетог на основу нашег уверења или разумевања свега оног шта се и како се око нас догађа. Према томе то је и питање „организовања нашег ума“, како видимо овај свет, како га доживљавамо, каква су наша уверења о њему, све што опет зависи од извесног „основног веровања“, погледа, става. Али, исто тако разумевање себе и своје околине често изражавамо на основу извесних уверења којих много нисмо ни сами свесни, већ тврдимо да је то објективан суд донет на основу чињеница или ствари узетих или утврђених онако какве јесу или како су се одиграле. Практично никада нисмо сигурни колико је то тако. Свакодневно се то потврђује у пракси, потврђују их дискусије које водимо.

Леополд Ранке и Вук Караџић као писци историје

Из свега произилази да је веома тешко доћи до једног сигурног става када је реч о писању историје. Отуда произилази и то да повремено увек обнављамо своја незадовољства са досадашњим написаним историјама, оцењеним догађајима, тражећи поново испитивање и нове судове. При томе увек наглашавамо да истину треба утврдити без обзира каква су наша предубеђења и веровања, већ напор треба усредсредити према научном ставу који би се опет састојао у томе да „историји не треба приписивати некакву функцију суђења о прошлости ради појке

савременицима због користи за будућност,... већ једноставно утврдити или показати ствари онако како су се десиле“. То је теоретски став познатог немачког историчара и писца „Српске револуције“ Леополда Ранкеа. Овај свој покушај о научном ставу писања историје изложио је описујући са Вуком Караџићем наш Први српски устанак. Према овом Ранкеовом ставу, као што добро знамо, формирана је и наша историјска школа чији су ученици углавном описали нашу националну историју.

Али написане историје према оваквом разумевању историје нису задовољиле. Могу у много чему и сами православни богослови да буду незадовољни са овом школом; јер улога Цркве у развоју наше историје често није тачно уочена. Истину наши ученици ове школе учинили су много у откривању самог материјала. Али, то је пола посла, јер се намећу процене, траже се, а тек онда знамо, када се тај захтев задовољи да је једна историја заиста написана. Тако да у овом Ранкеовом ставу не налазимо све оне потребне елементе за одговарајућу методологију у писању историје; због тога је он доведен у питање не само у нашем културном и политичком поднебљу, већ, широм света; из много практичних разлога и искуства оглашује се као недовољан. Једном речју, у пракси се осетило да утврдити чињенице, показати их, открити, или приказати их онако како су се и догодиле, није могуће како би се то желело. Пре свега није могуће због тога што оне саме по себи, као чињенице, као догађаји историје, нешто говоре и затим подстичу или изискују наш став, додиривују наша уверења, веровања, од којих нико није слободан. Свесно или несвесно због тога увек тражимо и њихова преиспитивања. То је опет став дебате, анализе, сукоба погледа.

С друге стране историчари или теоретичари историје приметили су и то да овај Ранкеов став није могуће у потпуности прихватити и због тога што из извесних периода историје имамо обилно документа и није проблем ни њиховог открића а ни утврђивања њихове аутентичности; лако закључујемо да нам долазе као извештаји из прве руке. Само, такви периоди историје су ретки који нам могу пружити довољно потребних докумената о себи. Знамо, на пример, да у појединим деловима

света има перисда који су нам потпуно неприступачни, у њима не налазимо никаквих докумената, никаквих археолошких података, а и уколико нешто пронађемо веома је непоуздано. Празнине су каткад велике, и често, због уверења да о том периоду историје, или подручју света, не можемо имати икаквих информација, последице могу да буду трагичне.

Не можемо да останемо при томе, не дозвољава нам то ни сам наш научни дух који треба да нас руководи у писању историје. Због тога хтели или не принуђени смо да, као и на сваком другом пољу науке, правимо претпоставке, да доносимо закључке на основу догађаја који су се догодили раније, као и оних који су дошли доцније, а онда да постојећу празнину попуњавамо нагађањем. Само у оваквој ситуацији морамо да употребимо и нашу имажинацију, при чему опет долазе до израза наша уверења, веровања, често и предубеђења, било да смо свесни свега тога или не.

Ово су нам већ добро познате критике, о њима смо обавештени, тако да се овај захтев за „чисто научним писањем историје“, како се овде та реч схвата, већ напушта, и чине се други покушаји и траже друга решења како би се што више сазнало од истине, егзактно, слично научном утврђивању чињеница или закона природе. Међутим, огромне су промене и у научној методологији природних наука. То има свој велики значај и за само разматрање проблема сада и у начину писања историје. Отуда и наш захтев за „преиспитивањем“ наше националне историје, наше тражење историчара који би тај посао учинили и који би нас коначно задовољио, није само ствар нашег културног поднебља већ и питање о којем се дискутује широм света, свуда где се негује историја као наука; расправе о најбољем начину њеног писања несумњиво да морају да интересују и православног богослова, јер досадашња методологија, као и све теоретске расправе о писању историје, ствар су разматрања поднебља у којем се развијала једна и нешто отуђена теологија, затим и филозофија, онда и наука, од моралног и интелектуалног подручја Православне цркве; једна историјска чињеница коју ус-

ловљује, као што знамо, трагична, тако звана, „деоба Цркве“.

Св. апостол Лука као писац историје

О свему што је најглавније, или основно у овој проблематици, ви сте већ могли да се обавестите у нашој стручној богословској штампи. Задатак нам је овде да вас само мало више подсетимо на ова питања, јер је ово питање заједничко свима нама на првом месту због љубави према прошлости и свим напорима оних кроз чији рад и старање и разумевање живота ми смо добили и свој живот у којем смо, као и друштво у којем живимо; али исто тако, и у исто време, и због оданости истини и радости коју имамо када знамо, или када смо сигурни, да смо о њој довољно обавештени.

У сваком случају баш нама православним преиспитивање историје је нужно и тај захтев за њеним преиспитивањем нам долази и као благослов. Уверићемо се у то уколико и направимо један мали резиме, више само као подсетник, из једног великог броја теорија које постоје о овом питању.

Могли би углавном да их сведемо на три погледа, бар тако једном богослову то може да изгледа, било преко обавештења која има на основу литературе или опет на основу и самог искуства, јер је и наше интелектуално поднебље веома живо када је у питању ова дискусија, бар сведочи о томе и овај захтев за „новим историчарем“, или новим ставом пред нашим културним наслеђем. Веома је позитивно да се то одржава, бар, као важно питање и у нашој средини.

Међутим, ово нас питање упућује, када тражимо његово решење, на једну књигу која је као литература доста занемарена у овом нашем новом времену у којем смо и у потрази за новим историчарем.

Ја намерно спомињем у овој расправи реч богослов; и може изгледати „ненаучно“ мешати богословско образовање са једним оваквим питањем, бар опет у нашој средини то тако може да изгледа. Заиста у једном погледу богословско образовање је усмерено у другом правцу и према другим циљевима; у сваком случају богослов признаје да је његово ангажовање око овог питања његова активност другостепеног значаја. Али, када се у једној средини

занемарују извесне чињенице, веома научног карактера, он је позван да своје друштво опомене на то. Тако и ово питање око писања историје, већ је и решено у научним круговима који се баве овом проблематиком. Писали смо о томе и у нашој црквеној штампи како је и због чега св. ап. и јеванђелист Лука прихваћен као отац модерне историографије. Према томе дужност је богослова да скрене пажњу на чињеницу да књига као што је Св. Писмо, данас доста код нас занемарена као литература, у ствари садржи баш тај докуменат из којег можемо да се у потпуности обавестимо како треба писати историју; не само практично, кроз читање библијског начина описа историјских догађаја, већ и теоретски, јер се у овој књизи Св. писму садржи овај податак.

Пре свега једно време се сматрало у научним круговима да су оци савременог или новог начина писања историје грчки историчари Херодот и Тукидид, јер се код њих, како налазимо, на пример, и наш проф. др Милош Бурић, садрже сви потребни елементи који указују на ове античке историчаре да су творци модерне историографије. Али, ови антички историчари када сами говоре о себи и свом начину писања историје подвлаче следеће, на пример Тукидид.... „како се мени чинило....оно што је било најподесније....тако сам казао...“, а када наилази на тешкоће, на недостатак информација, он тада каже, такође: „Моје је правило да прикажем оно што ми је изгледало као најтачније“. У истом духу је писао и један историчар са Милета, њихов савременик, који такође изјављује: „Пишем следеће како изгледа мени да се стварно десило“. У том истом духу пише и Херодот. Међутим, историчар В. ден Боер данас нам скреће пажњу да овакво писање историје није довољно да би се прихватило као научно писање историје. Јер ма колико се овде осећа изванредан корак напред ка научном, критичком, писању историје, с обзиром да се одваја од митологизираних, оног безличних, начина писања, уз наглашавање „личног става“, ипак то није довољно; колико то није довољно посебно долази до израза ако се ове изјаве античких историчара упореде са теоретским ставом самог ап. Луке; добро су нам познате већ ове класичне речи са којим Апостол почиње своје Јеванђеље:

Како су многи покушали да опишу догађаје који су се збили међу нама, као што нам их предадоше први самовици и слуге речи, намислих и ја, пошто сам добро испитао од почетка да ти то, честити Теофиле, по реду напишем, да видиш да су истините речи што си их чуо" (Лук. 1, 1—4).

У истом духу пише, потврђују нов теоретски став у описивању историјских догађаја и сам св. Јован Богослов, када изјављује у својој Првој посланици (1,3): „.....што чујемо, што видемо очима својим, што расмотрисмо и руке наше опипаше....то јављамо“.

Није нам тешко да у овом и оваквом начину писања историје заиста увидимо све оне елементе који су нам потребни за најбоље могућ начин приближења једној историјској истини или научном објективном писању историје — овде код апостола се указује на потребу испитивања, на позивање на сведоке, на извештаје из прве руке, како би се то могло да каже. У овом ставу апостола нема оне грубе индивидуалности која још није пресуђена за одговарајући однос своје обавезе и дужности према другој индивидуалности, а што опет значи и да није индивидуалност у правом смислу речи како је ми данас разумемо — као индивидуалност ослобођену грубог егоизма и самоцентрираности, због чега ту и не може да буде речи о одговарајућој субјективности која може да распозна објективно истину коју процењује у односу према највишем добру за све.

Субјективност је ствар развоја хришћанског периода историје; она је ствар открића хришћанства, ма рамо то да признамо, каже један истакнут марксиста. Нико боље опет не сведочи о томе до сами апостоли који подносећи извештаје непосредно наглашавају и своју самодговорност — да пишу о ономе што се „чуло, видело и опипало“.

Према томе за антички став у теоретском разматрању писања историје могли бисмо да кажемо да је став грубог, примитивног индивидуализма, и да нас као такав води уверењу релативности истине; што нас уосталом и не изненађује јер је овај став у односу према истини, или ова релативност, и била основна карактеристика дохришћанског или античког периода историје. Истина не постоји, коначно се тада закључива-

ло", а уколико би постајала не би могла бити ни откривена, а уколико би је и открили не бисмо је могли ни изразити"; тако су учили антички софисти; и изјаве Тукида и Херодота лако осећамо да долазе из овог поднебља. Подсећамо се и на то како се из овог и оваквог релативистичког расположења прешло и у нихилистичко, којег теоретски такође образлаже филозоф Хипија, духовни праотац данашњих хипика.

Знамо исто тако да се у поднебљу оваквог релативизма и његове сенке нихилизма није могло да остане; по својој природи човек тежи реду, поретку. Јер, човек је, тада се такође то осећало и наглашавало, социјална животиња. Међутим, поредак мора да има свој облик, своју законитост, кроз коју се одржава, а што је опет ствар договора, слагања, интелектуалног напора да се дође до какве интелектуалне одређености, става, идеје, коју би усвојили као најближу реалности или природи ствари, кроз коју би коначно и најбоље изражавали своју енергију или упућеност према највишем Добру, или дошли до Његовог најбољег разумевања.

Знамо исто тако да у овом времену домишљања или тражења какве најрационалније форме за сређива односа међу људима, за успостављање најбоље могућег реда, кроз који би се могли да изражавају најпожељније уређени односи међу људима, и када је почело да изгледа да се до таквог поретка не може доћи, већ да је свака нова организација унапред осуђена на неуспех, да се тада јавља и такав један облик учења који познајемо као Откривење; које се брзо прихвата као потребан облик са свим елементима који најреалније указују на могућност остварења и мира међу људима, и успелијег и бржег развоја, са много више и трајнијег присуства радости, успелијег рада у задовољењу наших и материјалних и метафизичких потреба. Уз све то добили смо и откриће како се пише и историја.

Да бисмо опет боље разумевали ово питање које нас овде интересује треба да се подсетимо такође да је то било и време или поднебље Римске империје, за коју знамо да је и имала извесну своју идеологију која ју је бранила. Била је то стоичка филозофија која је тражила оправдање својим погледима у самој природи, у њеним законима, у природи човека и његовој судбини,

са веровањем да је живот према природи истинит живот; једна филозофија која се у пракси завршавала песимизмом, и што је условило и пад овог друштва, али се оно дуго опирало свом паду развијањем законитости, са чијим легалитетом хришћанство долази у сукоб.

Ма колико да се у овој Империји од њене службене филозофије наглашавало да се истина састоји у управљању живота према природи, Закон се у овом интелектуалном и моралном поднебљу коначно показао да је нешто спољње, притисак, без универзалности, јер није давао иста права свим; неки су били само слободни. Остао је онда само Закон као средство да би се груби, еготистични, примитивни индивидуализам, колико толико, дисциплиновао, да би бар неки ред био могућ. Закон је нешто спољње и наметао се као такав силом.

О свему овоме смо већ добро обавештени. Али, од значаја је да се на ово и осврнемо, и из педагошких разлога, као и због питања које нас интересује када је у питању историја као наука. Важно је да пре свега имамо на уму то да се у овом периоду историје, са оваквим поднебљем, манифестује једна ванредна логика — управо да у времену када се осећа све већа потреба за законитошћу, када Закон, као спољни облик остаје једино средство за одржавањем поретка, да се баш тада и открива то што хришћани знају као Откривење.

Може нама данас изгледати вера у „васкрсење Христово“ ствар потпуно неисторијска, мит међу митовима, али ако узмемо у обзир историјску чињеницу да се кроз ту веру почиње снажно, револуционарно, да развија и човекова субјективност у савременом смислу речи, одговорног човека са развијеним својим унутрашњим животом, чији појам слободе на првом месту значи „слобода за све“, онда тај фактор као што је вера у Васкрсење Христово не може да изгледа као мит, јер други митови нису успели да пробуде или развију у реалне односе човеков унутрашњи живот са његовом околином и омогуће му стварни живот према природи. Лако онда разумемо како и у ком смислу је порука Христова била и ослобођење од закона.

Од највећег је значаја међутим да хришћанство у целини са својим учењем, ни тада а никада ни доцније, није проповедало ову или ону

револуцију, устанак, против постојећег Закона; шта више хришћани као да га сматрају нужним, и као да су толерантни према њему. Али, с друге стране чини се напор на усавршавању, личном усавршавању, резултат чега треба да буде и савршене друштво са што мањег притиска „споља“ или од Закона.

Појмови „добар“, „рђав“, „праведан“, „истинит суд“, сада у овом новом духовном расположењу, према новом Откривењу, ако треба да се примене према нечему, не примењују се под притиском Закона, споља, већ према унутрашњој слободи, одлучи или расположењу, само таквог унутрашњег карактера да то одговара највишем добру које личност распознаје као такво. Једном речју праведно или истинито суђење и понашање није ствар спољњег закона, већ једног унутрашњег просвећења, и, како су хришћани веровали, благодати, која иако се приме споља, ствар је унутрашњег живота, наше отворености према оном што је највише, најсавршеније, што превазилази наше моћи, али нам се открива буђењем или усавршењем нашег унутрашњег живота, чију сагласност са тим што је највише називамо савест, а што је и вера да је **цела историја упућена према Добру, савршенству**; а отвореност према том Савршенству ствар је таквог начина живота који називамо моралним, а, опет, што се у исто време и слаже са самом нашом природом, јер јој најбоље одговара.

Ако се сада из овог времена, његове дијалектике „спољњег“ и „унутрашњег“ човека, на које сам вас само подсетио, вратимо поново у наше **време, у ово наше поднебље, у којем је такође проблем Закона, или спољњег човека, и проблем ослобођења од закона, или унутрашњег човека**, исто тако актуелан као и увек свуда, онда лако запажамо да уколико се тај, назвали смо га, унутрашњи човек, губи, ако га све мање има у једној околини, ако његова снага отворености недостаје његовој средини, као неопходно се појачава и потреба за Законом и онда и тим и таквим човеком који мора више да живи спољним животом, живестом организације у којој његова личност има све мањи значај, јер што пише или што говори мора да то чини под притиском „споља“, организације.

Ми овде не кажемо ништа ново. Ступци наше дневне штампе пунни су текстова са оваквим мислима или

жалбама; да побегнемо из тога, као што то добро знамо, предузели смо кораке ка самоуправном друштву. Како пак добро знамо из психологије да је „психа“ човеков самоуправљач, то је онда питање организовања психе суштинско питање. Када смо пред тим проблемом морамо се при томе опет вратити историји развоја хришћанства и погледати шта нам оно открива као своју највишу вредност на коју указује — то смо већ рекли — то је откриће личности, субјективности.

Уколико хришћанство значи за нас и за нашу историју откриће личности, субјективности, а јоно то и значи, јер богато унутрашње развијеној личности Закон није потребан, и уколико исто тако занемарујемо у свом животу то што нам хришћанско учење доноси, сасвим логично да се уколико појачава и потреба за законом да би се некако живог као поредак одржао; али како је Закон опет ствар више људског договора, то лако онда закључујемо и нужност појављивања идеологије, односно веровања или окупљања око извесних идеја за које предпостављамо да су научно у искуству оправдане. Али, то је опет питање релативизма, и његове сенке нихилизма, поднебља из којег смо изашли са догађајима које нам описују апостоли, као св. Лука, са наглашавањем да пишу о ономе што се чуло, видели, опипало, са позивањем на сведоке и испитивањем „од почетка“.

Нужност идеологије у недостатку хришћанског веровања

У правним наукама се то потврђује, а што је и сасвим очигледно, да је Закон ствар договора. Али, опет из искуства знамо да се никада не може да постигне таква сагласност да би се усвојио свуда један и исти Закон који би нас водио остварењу једног централизованог светског друштва; делења су неизбежна, размислимажења, дебате, дискусије, условљује их како сам појам слободе тако и исто и сама несавршена људска природа пред којом стоји увек задатак усавршавања. Али, ова разноликост у свом интелектуалном развоју условљује и појаву идеологија, јер пре свега сама људска природа није у могућности да оствари такво савршенство, такву богату унутрашњост, да би светско друштво, или поједини његови делови били потпуно слободни од потребе за законом; оту-

да опет и потреба за договарањем, али и за, као што ћемо видети, идеологијама; идеалније је друштво оно које има што мању потребу за идеологијом.

Потреба за идеологијама је израз потребе за законом, за договарањем о закону; то опет води дискусији и разноликим погледима, сукобима — које је мишљење или који водећи принцип спасавајући. То захтева опет напор пропаганде, захтев за ре-визијом постојећег уређења, поретка; указује се потреба за новим оријентацијама, али све у таквом интензитету, све више, уколико је унутрашње развијен човек слабији и онај спољни јачи уколико је и јача потреба за „организовањем“. Овде појам идеологије узимамо у његовом најширем значењу. Можда нам је најбољу дефиницију идеологије дао социолог Хенри Дејвид Ејкен; разумемо је у одредбама наших, чистих, људских домишљених пропозиција:

- 1) пропозиција постављених циљева, идеала, мерила или норми оправдања, принципа законитости, процењивања вредности и потврђивања, а што бисмо све могли да назовемо „идеолошким водећим принципима“; а затим, и:
- 2) пропозиција које бисмо могли да назовемо и „основним веровањима“, јер дају подршку садржају наших уверења и веровања која се односе на природу света, човековог места у свету, природе и положаја самог човека, његове историје и институција, и, исто тако, оних главних и интерпретативних категорија кроз које се одржавају различити облици мишљења и израза састављајући се и постављајући се у своје односе, а што бисмо могли све да назовемо „идеолошким принципима оријентације“.

Када је реч о овим „идеолошким водећим принципима“ и „идеолошким принципима оријентације“, уколико можемо да правимо јасну разлику међу њима, реч је у сваком случају о „принципима“ који се уздижу изнад човека, изнад личности; једном речју су закон за њу, и то спољни закон.

Треба да се овде потсетимо такође на то да се обично 19. век назива и „Век идеологије“, и да му

предходи Век просвећености; али исто тако и тога да је ово доба, ова два века, и време када се утицај Цркве тек најозбиљније у Њеној историји почиње да доводи у питање, бар тако изгледа, после векова њеног развоја и деловања на развој. Али треба да се подсетимо и на то да су ови векови, Просвећености и Идеологије, у исто време и време великог оптимизма када је у питању наука и вера да ћемо кроз њу добити све што нам треба, или коначно задовољити све своје потребе.

То је опет посебно питање како и због чега долази до овог и оваквог неповерења у Цркву коју треба да замени вера у човека науке али и организације. Треба да имамо на уму само то да се све ово одиграва на територији западног дела Цркве, и да ће утицај овог Века, са својим веровањима у науку код нас доћи сто година касније, као и за њим Век идеологије, још сто година касније. Да све то буде прихваћено и код нас исти су услови као и свуда, као што је коначно и људска природа свуда иста; питање је само географске условљености и делимично различитих историјских услова развоја. Једно само остаје као јасно — да се потреба за идеологијама показује уколико више уколико је утицај Цркве слабији; шта све и колико доприноси томе то је опет посебно питање.

Оно што се као очигледно показује јесте да уколико је све мање у друштву његових чланова са богато развијеном личношћу, снажно духовно развијеном субјективношћу у отворености према Највишем као Добру, Љубави, уколико се тај вакум све више испуњава егоизмом суровог примитивизма, непробуђености према Савршенијем, Вишем, а што је све као појава претња да у том и таквом друштву преовладају најнегативније тенденције, а од чега се друштво мора да заклања и спасава појавом снажнијих група, са својим пропозицијама или основним веровањима, око којих су се споразумели или ујединили, а што је у ствари и питање идеологије. Све је ово тако очигледно као и то да се у оваквом друштву појачава и потреба за законом; то је потреба за коју смо рекли да се увек показује као нужна, неопходна, јер је условљује како ми то богослови кажемо, првородни грех или људска несавршеност.

Због тога волели ми то или не, слагали се ми са тим или не, идео-

логије се тако појављују као нужне, као спасавајуће. Наравно, у једном одговарајућем смислу речи, у смислу корекције, у једном скоро парадоксу са идеолошким истицањем о потреби „краја идеологије“, или о ослобођењу од нужности организације, једном речју, понавља се потреба о ослобођењу од Закона, уз признање његове садашње нужности.

Теза о ликвидацији религије кроз развој самоуправног друштва

Тешкоћа је у томе што ова потреба за ојачавањем идеолошког става, односно наглашавања потребе за извесним идеолошким водећим принципима, или извесним идеолошким принципима оријентације, не води миру већ условљује и ратове, револуције, сукобе разних врста. Јер различити захтеви, различите пропозиције, услови који појачавају потребе за њима, неминовно воде и деленима у расположењима и гледиштима, што све лако прелази у немир. Ова тешкоћа не може да ми молиће и саме хришћанске вероисповести: пропозиције, или нова „основна веровања“ која се сада јављају, на место истина Откривења, чисто су људске пропозиције; али се јављају са захтевом и траже целог човека; у таквом положају онда поједине вероисповести, сходно својим догматским одредбама, принуђене су да појачавају одбрану својих догмата, и да се при томе служе такође извесним пропозицијама, да интелектуализирају своје ставове, што их често отуђује од самих догмата Цркве; јер и богословски напор да укаже на рационалне основе своје вере, у неким случајевима може да добије и карактер идеологије; бар тако можемо да разумемо и таква запажања или изјаве да постоји и римокатоличка идеологија, или протестанска; наравно, увек може да се говори о идеологијама тамо где се не ради о отворености кроз веру пред универзалношћу Откривења, или појма Најсавршенијег, већ се приступа рационализацији догмата, и то таквог интелектуалног интензитета, при чему као да се добија утисак да ту више нема речи о отворености пред Универзалним или Највишим, Најсавршенијим, као појмова Добра, Љубави, већ се скоро несвесно упада у такву затвореност, својих сопствених људских премиса, сопствених категорија логике, са врло ограниченим циљем да се сачува своја група, своја вероисповест, јер је нападнута.

Ситуација ипак није тако тешка како би то могло да изгледа. На првом месту о томе сведоче и сами идеолози који у име своје идеологије указују на неопходност „краја идеологије“. Сам Маркс је подвукао да није „марксист“ и говорио о крају идеологије. Говори се о томе и у нашем друштву и то подвлаче и наши марксисти.

Потребно је и то истаћи, мада нам је то свима врло добро познато, да постоје огромне разлике и међу идеологијама, има их рђавих, мање рђавих, као и оних које кроз сукобе потврђују своју конструктивност, дају своје конструктивне прилоге како за развој свог друштва тако и за учвршћење што конструктивнијег мира у свету; дајући исто тако најбоља уверења за оријентацију према што савршенијем друштву.

У поднебљу такве идеологије, као например у нашем друштву, често такође чујемо захтев и за ослобођењем од сувишне организованости, захтев за још већом слободом, које, како такође изјављујемо, никада није довољно; једном речју инсистирамо на самоуправном друштву. Али, уз све то ипак чујемо и идеолошке гласове, што је један став контрадикције, о изчезавању, расточавању, или нестанку религије и религиозних потреба, кроз тај овој развој према реализацији самоуправног друштва.

Међутим, да ли је потребно, из свега што смо до сада рекли, да и овде поново извлачимо закључак о потреби развоја или васпитања човека, унутрашњег човека, развијенијег, савршенијег, објективно субјективнијег, човека који може и уме сам собом да управља и руководи, да би се остварило самоуправно друштво. Посебно када, на пример, један истакнути француски марксист изјављује или признаје да је субјективност хришћанско откриће, онда можемо ли се ми надати, а што тако често данас истичемо, у својој дневној штампи, да ћемо кроз појачан идеолошки рад остварити самоуправно друштво, а што значи и укидање саме идеологије, јер то појам самог самоуправног друштва и тражи; али при томе, опет, у једном парадоксу гајити и даље идеолошку пропозицију о укидању и религије. Овај захтев или ову реторику ћемо нешто боље разумети уколико се опет мало дубље замислимо о овом питању.

Овај план за прелаз ка једном савршенијем друштву, друштву које

се више ослања на личност а не на идеолошку организацију, друштву које улаже напоре да се што реалније и што успелије ослободи сувиш не спољне организованости, мора да има своју подлогу, не у идеологији, већ у савршенијем човеку. Тај особинац, кажемо, јесте човек, и то развијена личност, развијена субјективност. Али она се не рађа одједном. Рад на васпитању маса народа процес је који траје не деценијама већ вековима. И уколико ми данас сагледамо у својим визијама једно такво друштво, а можемо то са радом да констатујемо да га сагледамо и да му се упућујемо, онда заслугу морамо да тражимо за то у једном историјски старијем фактору — јер у ствари оно што ми данас чинимо, и није ништа друго до само даљи рад на једном већ постојећем открићу — открићу субјективности.

Због тога морамо онда да се без романтизма поново враћамо у своју прошлост, да испитујемо рад наше Цркве. Колики је њен успех у том погледу видимо у својим прилозима развоју светске историје. Више истичу то страни историчари, неги наши који су прошли или су ученици Ранкеове историјске школе, да било када се ради о нашој одбрани појма слободе, моралног поретка у свету, нашим научним или уметничким достигнућима, све у целини, према бројној величини наше језичне групе, равно је прилозима свих других народа света. Али то није почело од пре неку деценију. То је далеко дужи процес. Због тога онда и тај захтев за новим и новим анализама историје нашег развоја је и веома позитиван, придружјују му се и богослови, који често и нису задовољни са многим извештајима Ранкеових ученика код нас, јер, као што смо видели, карактеристика је те школе у томе да су умели добро да описују догађаје али да „не знају шта описују“.

Задатак историчара није у томе да „добро описује догађаје“ а да при томе не зна шта описује

Исто снако као што научник да би дошао до својих закључака мора да пође од својих опажања физичких објеката, као што и морални филозоф мора да пође од општих, универзалних, принципа владања и понашања, јер других датости нема, тако се тврди, оправдано, тако исто и један историчар мора да пође од чињеница које су ту, које от-

крива и утврђује да су се стварно десиле, које потврђује документима и другим материјалом сведочећи о људском раду и одлукама. Али и као научник, или морални филозоф, и историчар мора да прикупљени материјал изложи у извесном реду да би га учинио јасним. При томе се лако примећује, када за то постоје документа, како се историјски догађаји развијају један из другог, да се сливају један у други, у један континуитет, потврђујући се на извештај начин да се развијају у извесном систему, у оквиру једне мисаоне активности. Често изгледа да у том континуитету има пуно догађаја који су случајни, којим не можемо одмах да откријемо, неки значај. Међутим, он се тек доцније сам открије.

Због тога као што смо видели није довољан онај индивидуализам аптичког времена у писању историје, када историчар указује на то да пише само како је то њему изгледало, исто тако није довољан ни научни, на пример Леополд Ранкеа став, који сматра да је задатак историчара да само „утврди и покаже ствари онако како су се десиле“. Најбољи пример за то је његова студија нашег Првог устанка, у којој је и изложио први пут овај свој веома познати став; али огроман и научни неуспех овог начина писања историје видимо на пример из примедбе савременог историчара и теоретичара историје Ханс Кона коју чини Ранкеу ка да примећује да и он, Ранке, и српски националиста Вук Караџић, нису знали шта су описали, а што су описали иначе тако добро, управо да Српски устанак 1804. под Караборбом представља једну значајну појаву универзалног карактера, јер тај догађај из 1804. превазилази уске националне границе, тле на којем се одиграо, и има моралну вредност светског значаја. Ученици Ранкеа код нас често не виде сав значај улоге Цркве у формирању наше историје.

Према томе уколико се задржимо на ставу да је довољно само указати на чињенице како су се догодиле, открили их, то би био посао историчара али тек на пола довршен, или мање од тога. Морамо у исто време чути о том догађају у оквиру целине, колико је то могуће, јер он увек добије нешто у будућности; али, ипак, од значаја је да се и о томе од почетка води много рачуна. Јер то питање — значаја једног историјског догађаја само се по себи

намеће, на извешан начин сама логика нашег ума или закључивања то тражи.

Према тој потреби се онда јављају и теорије. Чине се покушаји да се одреди тај значај у оквиру чисто једне механичке одредбе, у оквиру теорије законитости материјалистичког или чисто економског развоја историје, на шта би могла да нас наведе каква научна предпоставка, око које би се развила и извесна идеја о развоју историје, као пропозиције; овај нам је случај познат и у оквиру њега се развијају и идеологије. Не можемо тада а да не водимо и дискусије о идеолошким водећим принципима, или о идеолошким принципима оријентације у научном писању историје, али при свему ипак остаје неодређено **шта је то?**

Једном речју ако нам историја сама по себи открива један велики принцип, како каже и Емери Неф, да ништа у „њој не значи само за себе, већ је све у исто време и средство и циљ“ онда у захтеву за писањем историје и преиспитивањем своје прошлости, а опет и на основу свега оног што већ знамо о њој, да ли бисмо могли да откријемо да би тај наш принцип, који би био у исто време и средство и циљ, баш се открио као „економски фактор“, или бар само као економски фактор; као што би то према извесном идеолошком ставу морало тако да буде. На овај став несумњиво да би се одмах могао да постави други са примедбом, на првом месту, да би се у том случају радило о једном тоталном осиромашењу културне прошлости, а што би у исто време имало и своје огромне последице на будућност, ако би се тако што прихватило као „основно веровање“. Без обзира колико би се и на ово могло да одговори да је култура ствар сублимације наших анималних прохтева и потреба, ипак уколико би се кренуло у преиспитивање прошлости са већ једним унапред заузетим ставом, то опет не би било сагласно са ставом, који најнаучније звучи: „... утврдити ствари онако како су се десиле“, али ако се опет само задржимо на њему, као што смо видели, завршићемо школу доброд писца историје, али при томе тај који пише неће знати о чему пише.

Етички начин писања историје

Из свих напомена које смо до сада учинили лако закључујемо да пре свега није само проблем у етичком

или идеолошком писању историје, већ је и питање етичког и идеолошког стварања историје. Ово је такође велико питање у светској историји — место етике, питања система моралног владања и понашања људи, односно друштва или народа. Ово питање није тешко да разумемо у вези и са питањем етичког и идеолошког писања историје; ова два питања су тесно везана.

На пример; није потребно историчару да улаже неки посебан напор па да открије да у току више од хиљаду година у нашој националној историји, као и у општој историји света, религиозни фактор игра не само велику улогу већ и одлучујућу; онда историчар пада у један без излазан положај уколико је идеолог своје идеологије следећи свој идеолошки став, пропозицију своје идеологије, или њеног „основног веровања“, да је религиозни став „не научан“, „заблуда“, а примећујући с друге стране огромну и конструктивну улогу религије у развоју друштва које испитује. Према свом ставу он мора да одбаци целу ту прошлост са уверењем да одговарајући поредак и ред почиње од времена појаве или утврђења „основног веровања“ његове групе. Али читенице историје, везане једна за другу, као и са својим скоковима, у целини ипак казују једну причу, историју једне потребе, потребе отворености према нечем Вишем, Узвишенијем, потребу за једним Вишим појмом Добра и Љубави; казују о томе како се са том вером живело, на првом месту са вером да испод свих збивања, свег спољнег нереда, свих неправедности, свег природног, непосредног, напора борбе за поредак, да ипак лежи један темељнији, дубоко снажан, као Основ, морални поредак света, као и да је то план у којем ми имамо своје место и своје право на радост рада и разумевања појаве живота.

Историчар лако запажа да у оквиру појаве живота њега стално прате изрази радости при чему огромну улогу игра како његово религиозно расположење тако и потреба за лепотом. Преисторијски човек који је живео на овом тлу Београда оставио нам је хиљаде малих скулптура, престава богова од печене глине, али и обилну грнчарију за коју се упорно трудио да је што лепше обликује и обоји. Наши данашњи храмови по нашим улицама и радње са шареним тканинама и посуђем сведоче и данас такође о тој хиљадугодишњој конститутивној метафизи-

зичкој као и естетској потреби човека. Али, први записи сведоче и о човековој потреби којој је он увек давао и поетски карактер. Уколико би те најстарије епове, поезију, одсранили као документацију нашег напора да продремо што дубље у историју, своје знање би сигурно толико осиромашили да не бисмо знали скоро ништа о својим предцима.

Сведоче ти епове на првом месту о томе колико је човек фасциниран лепотом појаве живота, његовим по четком, драмом очекивања његовог краја, борбом да га испуни радом и смислом. Не можемо све то свести на један једностран фактор, морамо бити отворени пред тим историјским токовима и његовим еповима који се и данас пишу јер и данас прослављамо дане победа. Уколико се све то сведе на почетак само, од нас, од наших победа, затварамо се пред историјом и осиромашавамо се тако радикално, да је сва срећа, лична срећа оних који за узимају тај став, да се последице тога одмах не осећају; сетимо се овде опомене Лава Николајевића Толстоја, који нас на то опомиње описујући један велики еп свог народа, један велики период „рата и мира“ човековог. Сведочи о томе и наши епови, наша поезија, народна песма, која је толико важан сведок развоја наше националне историје, а која се пише, као што је добро познато, са једног става, једног система етике. То опет значи да писање историје мора да има и свој поетски карактер; а како је опет садржај те наше поезије, редовно, и вера у одбрану моралног поретка света, вера која је надахњава и инспирише, то онда, сасвим сигурно, морамо то да знамо да се она мора да пише и са моралном имажинацијом, јер се она и ствара кроз њу — кроз сукоб љубави и мржње, а што је и садржај историје.

Према томе била би то ненаучна дилема да ли ћемо да пишемо историју са теоретског става Ранкеа — показати ствари или догађаје онако како су се стварно одиграле; што смо видели да практично није могуће; што опет изискује овај други став, став — како мени изгледа, што је у ствари став једне, коначно, пропозиције, што води релативизму у писању историје; већ је научан став теоретски став св. ап. и јеванђелисте Луке који се ослања на сведоке, који испитује ствари од почетка, и пише историју, као и сви други писци Св. Писма, у једној теоретској

одређености саопштавања онога што се „чуло, видело, опипало“, али у исто време са указивањем на значај свега тога. Јер цела та драма, свега што се чује, види и могло да опипа, јесте драма са значајем, која се опет у овој сублимацији показује и као поезија. О томе, такође, сведоче сами текстови Св. Писма, чија мисао не само да задовољава човекове метафизичке потребе већ и потребе за лепотом, јер су инспирација највишим уметничким метима човековог стваралаштва.

Отвореност пред историјом и организованост нашег ума да прихвати то што она казује — задатак васпитања

Ми заиста морамо да останемо збуњени пред филозофско-историјским судом, који нам даје историчар Ханс Кон када каже да Леополд Ранке и Вук Караџић нису знали „шта су описали“, а што су „иначе описали тако лепо“. Према томе нема ту научног писања историје, ако се нешто и лепо описује а не зна шта се описује. Није потребно да кажемо колико је то један озбиљан научни недостатак, недостатак чије последице такође могу да буду веома трагичне; јер историја у својој целини, подвлаче нам и то историчари, и није ништа друго до сукоб љубави и мржње; залагање за победу моралног поретка у ствари и није ништа друго до напор љубави; а љубав је опет универзална ствар, општа људска која увек мора да води борбу са тим што није љубав. С друге стране, ако неко пише историју како то само њему изгледа то није гаранција да се она пише са оданошћу отворености према истини, јер се неминовно тада мора да затвара својим сопственим пропозицијама.

Чињенице историје причају саме по себи, указују саме по себи на свој значај, или на оно што лежи иза њих. То је тачно, али видимо да увек прети опасност да им свако према свом веровању одређује значај, према својим пропозицијама или одабраном основном веровању.

Овде се ради о сукобу етичког и идеолошког писања историје. С једне стране чињенице историје говоре саме по себи, указују на нешто, израз су нечег. Етичко писање историје се онда састоји у томе да се дозволи отворен став пред њима, да се заиста пусти да оне саме причају о чему сведоче. Али историчар то

мора да запази; то условљује васпитање, организовање ума, али тако да је његова основна пропозиција отвореност према ономе што види, чује или може да опита.

Рекли смо већ да је огроман број историјских докумената изгубљен. Празнине се могу погледати, опет, само моралном имагинацијом, као и песничком, у рационалности своје отворености или следовања тока, по четка, смера, према крају којем опажемо да се креће. Ту онда игра огромну улогу морална имагинација историчара, његово морално осећање, његова отвореност пред моралним поретком света. Овде је опет реч о васпитању и организовању за ту отвореност. Остати тврда, са својим пропозицијама, тако званог **хладан научник**, пун својих принципа, оријентација, „научног карактера“, сигуран је положај у којем ће такав историчар бити заведен према неистини а да сам то не осећа, већ остаје дубоко уверен да само утврђује чињенице и да их открива онакве какве су биле. То даље даје повода да механистичком писању историје, ставу да су историјски догађаји строго условљени закључцима, према погледима материјалистичких тенденција природних наука.

Међутим, такво једнострано писање историје са тачке гледишта извесне идеологије која обично своју историју на један одређен фактор којим је тумачи, мора да се подвргне такође преиспитивању, јер и сама методологија природних наука је значајно данас измењена.

Метафизичке тенденције у савременој методологији природних наука и са своје стране траже да нас приврженски теоретско ставу св. Луке у писању историје

Данас већ знамо да су принципи Њутнове физике, у једном строго условљеном универзуму, који је иначе и по вери Њутна у Божијем плану рада, доста кориговани или више хришћанизовани, односно више оправослављени; јер је Њутн био склон ка једној више монотеистичкој идеји Бога, субординирајући Бога Сина Богу Оцу, на тај је начин показивао извесну склоност ка Аријевој јереси, за коју се иначе и сам интересовао; једна тенденција опасна и за науку као и богословље; у богословљу је осуђена као јерес а сада се извесни Њутнови ставови коригују и када је у питању само физика; јер то је тенден-

ција ка једном строго монолитном свету, веома строго механички постављеном, став који доводи у питање и сам највећи дар Бога човеку — појам слободе. Центризам такве једне монотеистичке идеје опасан је и у развоју друштва, такође, на то се жалимо и, као што добро знамо, улажемо велике напоре да га тачно разумемо уз одговарајућу примену юртовскијег погледа. Све није и не сме строго да буде механички условљено; то се потврђује у савременој социологији, као и физици, а свему томе предходи борба Православне цркве, прво против Аријеве јереси, а онда и папског примата. Јер се открива то и у савременој физици да свет није стриктно механички условљен, већ пре ствар слободе, јединства, славања, саборна ствар.

Историчар и теоретичар историје Евери Неф опомиње историчаре да у свом писању историје морају да воде рачуна о овој промени методологије рада и на пољу природних наука. Нова физика са својом теоријом кванта, а што значи да еволуција у природи није строго механизована, већ да се све развија у таквом једном реду који ми увек не можемо да опазимо да је ред, јер постоје и ококови, кванти, зрачења, која се не могу предвидети; међутим, то опет не значи да у природи влада хаос, напротив, поредак је очигледан, али у крајњим дубинама остаје то предмет нашег поверења у рационалност тог поретка; једно уверење, које само остаје вера, али које једино и омогућава бављење науком или испитивањем поретка света.

Све је ово од посебног значаја за историчара, и што условљује потребу за новим начином писања историје, за новим историчарем, који мора да запази, како то изгледа Еверу Нефу, поетски карактер историје; мора да узме у разматрање епове историје, њену поезију, посебно структуру развоја језика, израза, јер је све то борба његове мисли, човекове мисли у развоју. Међутим, и овај историчар, који иначе осећа поетску страну живота, историје, бескрајност увек нових могућности, нових свежина, није у могућности, или није уложио довољно напора за пажања, да запази да у свему том „поетском“ има нечега од рада који има значај, мисаон значај, план. Историја према овом погледу испада са својим поетским карактером више као нека забавна мелодија, игра.

Корени људским радостима су ипак дубљи, као и реалности и лепоти поезије, њеној инспирацији. Св. Лука пише историју са ослонцем на веру са којом мора да ради и један физичар којег нуклеарног института. То је радост истраживања кроз коју се потврђује поредак света са својим моралним значајем, који не оправдава Закон већ лепота слободе развоја. Истина, у јеванђељском описивању историје не занемарује се и радост човека коју доживљава кроз своја чула; сетимо се описа свадбе у Кани Галилејској, опис једне радости која има како свој поетски карактер, јер је реч о свадби, али и морални, јер се цео тај догађај ставља у оквир једне целине, целине јеванђељске приче о човеку и његовом назначењу.

Због тога се морамо осврнути на запажања и таквих теоретичара историје, као на пример и Артур Дантоа, који нам саветује да обратимо пажњу на саме чињенице историје шта нам казују, јер оне указују на нешто, и наш је задатак да то прихватимо, а то не можемо уколико ни смо отворени пред тим чињеницама; на то нам скрећу пажњу и низ етичара, на пример, проф. Окшот; или проф. Роберт О. Јохан који у разматрању односа праведности и љубави подвлачи да праведност у својим крајњим дубинама не може никада да буде ствар строге условљености механичког интелектуализирања људских односа; праведност коначно мора да буде и ствар реализма љубави, а која се реализује у нашој отворености пред Бићем оне Мисли чији смо ми део, са којом морамо да сарађујемо у свом развоју; о потреби те отворености за коначно разумевање и самог појма Бога говори нам један велики број савремених филозофа.

Уколико примећујемо да сви ми живимо са једном својом иманентном потребом, или са поверењем, да све што се чини, све што организујемо и све за шта се залажемо, да је све управљено према добру, јер реагујемо уколико непосредно осећамо да није тако, онда историја је сведок, сама по себи, једног развоја. Њене чињенице саме причају о том развоју, али и о сукобу љубави и тога што љубав није, говоре нам о догађајима који извиру из тог сукоба; једном речју историја сведочи о моралном поретку света; чија моралност није строго механички условљена, већ ствар слободе, рада на слободи, васпитања, усавршавања; покушаји да се дође до једне науч-

не строго механизоване моралности, приметило се да успоравају односно, коначно, одстрањују појам слободе, а њен највиши израз јесте опет став религије, или однос према томе што се открива као Највише, Најсавршеније — појам савршенства који смо ми реално добили у лицу Спаситеља Христа.

Теоретски став св. ап. и јеванђелиста Луке — решење нашег питања

Надамо се да смо из свега што смо рекли већ јасно сагледали наш проблем — с једне стране то је тражење решења питања односа према нашем културном наслеђу, као и питање да ли треба, и колико би то био конструктиван став, подржати тезу о ликвидирању религије кроз развој самоуправног друштва. Односно, да ли је то логично или могуће?

Практично се ово изражава у томе да ако бисмо посматрали са тачке гледишта какве идеологије, која није идеологија садашњег нашег културног и политичког поднебља, све оно што се код нас дешава у току последњих две и по деценије развоја, онда бисмо морали да то време на неки начин отпишемо из наше историје, или просто напросто да га занемаримо; а исто тако ако бисмо са истом строгишћу идеолошког става, идеологије данашњег нашег културног и политичког поднебља, кренули, а што се често и тражи, у преиспитивање више од хиљаду година наше националне историје, све до последњег рата, морали бисмо тај миленијум да или потпуно одбацимо или шта више да у потпуности осудимо као назадан, управо његов одлучујући фактор развоја, што опет не би био научан став, јер би се не играла једна истинита историјска чињеница. Међутим, из нашег излагања можемо да видимо да ниједан историјски догађај не може да постоји изоловано, сам за себе, издвојен у својој екстремности, већ да по рационалности уређења ствари, како нам то и логичари кажу, постоје зоне прелаза, зоне сумрака, везе; њихово сагледање веза међу догађајима, условљености њихових појава, ствар је одговорности оног који посматра, исто онолико колико и оног који дела и својом делатношћу условљује историјске догађаје и појаве. Јер не пише историју само онај ко седне за сто са писаљком у руци да је пише, пише је свако од

нас било са етичке тачке гледишта када дела, а што значи са отворености према оном универзалном највишем Добру које као такво човек осећа према својој пробужености, зрелости, или развијености, самоиницијативно или самоодговорно; или са идеолошке позиције када је условљен у овојом ставовима пропозицијама своје групе, договора у својој групи за коју се залаже и у чију авангардност верује; при чему нико не пориче могућност конструктивних прилога те идеологије. Али, то конструктивно, са тачке гледишта неке друге идеологије, у пракси се тешко сагледа или признаје.

Ово је у ствари наша дилема, наше питање, које тражи решење. Без икаквог двоумљења са највише рационалне одговорности осећамо да нам најбоље решење нуди св. Лука. Јер, његов етички став, она субјективност која се рађа и развија кроз отвореност према животу, кроз веру у Васкрсење Христово, приморава нас да видимо са свим објективно све оно што је конструктивно, све оно што служи највишем Добру, а што је урађено, на пример, за ове две и по деценије доминације једне идеологије која опет сужава наше погледе, када је у питању наш научан продор у дубине прошлости и откриће и потврђивање оног фактора кроз који смо дошли у време у којем смо и на који се ослањамо у даљем нашем раду а да то и не разумемо, или признајемо. Тако падамо у један апсурдан положај, да треба да кренемо на један рад, али у исто време својим погледима себе спречавамо да кренемо.

То је морално питање. На пример, ако се неки будући историчар лати посла, а биће их огроман број, описивања наших дана, а када ће имати обиље докумената или извештаја о збивањима која су се одиграла пре нас као и о оним после нас, пратећи еволуцију развоја и нашег појма слободе, као и средстава за производњу и саму производњу, слушајући шта саме чињенице историје говоре, тражећи оправдање, на пример, са моралне тачке гледишта, због чега смо занемарили један дан победе, као што је на пример Видовдан, симбол једног дугот континуитета моралне одбране моралног поретка у свету, уз прослављање једне нове победе; за тог историчара ће овај наш став данашњег делења истине, моралне победе, појма слободе, на тако драстичне половине, екстреме, бити, несумњиво,

во, сасвим сигурно морално осуђен; истина је увек једна, као и један појам о слободи, њега процењује човекова субјективност окренута према највишем Добру, а што је и ствар и окупства, које се не може стећи за две деценије.

Због тога у нашем културном поднебљу да би се баш сагледао и сав конструктиван рад, објективно, неопходно је гајити уз ову потребу и нужност Закона, због наше несавршености, у исто време и теоретски став св. Луке, на пример у истраживању истине; а који се ослањао на једној посебној вери; у интересу је онда нашег културног поднебља улагати даље сву најбољу вољу, са свим најбољим средствима, за унапређење услова за развој те вере; најбоље нам је искуство у том погледу рад св. цара Константина, за којег постоји једна лепа традиција казивања, а коју данас сагледамо да има свој велики историјски значај, да је дао сву слободу хришћанима, да се старао о њиховим саборима, а да при томе још сам није био хришћанин.

Православни богослов према томе нема ништа друго да каже већ да са радошћу подвуче да је захтев за преиспитивањем наше прошлости веома користан, и да је при томе сигуран да ће у поднебљу става св. Луке, отворености и испитивања „од почетка“, сваки историчар рећи на крају, као што је то већ и учинио један: „Не аплаудирајте ми, то ни сам ја који вам говорим, већ историја говори кроз моја уста“.

Једном речју у интересу је и конструктивне идеологије да подржимо овај изврсни теоретски став св. Луке у писању историје, у оквиру појма слободе, хришћанске субјективности, а што опет значи и потребе за законом, али све мање уколико је појам слободе све већи; тај развој не унапређује једнообразност погледа, у томе смо најсигурнији, и о томе сведоче чињенице историје, онако како произлазе једна из друге, сливајући се у једно јединство, јединство историје, чију структуру чини сукоб љубави и мржње, од чега није слободна ни хришћанска субјективност, као ни стварање идеолошких пропозиција. Јер само учење Цркве о првородном преху, или о несавршености човековој, о чему постоји и догма, условљује питање постојања Закона, као и дискусија о њему, а на тај начин и питање идеологије, пропозиција, водећих прин-

цила и оријентација; то је питање и слободе. Имамо дубок утисак да бисмо најуспелије сагледали и своје пропусте и несавршенства у прошлости, као и данашња, а исто тако и све добро и унапређујуће што смо постигли у прошлости и све што постижемо и сада, у овим данима, када и обнављамо захтев за преиспитивањем свог културног наслеђа и рада уопште, уколико се рукujemo у овом ставу теоретским

ставом, и вером св. Луке, да је овај свет дело савета, јединства, једна велика „саборност“ чији је највиши симбол савршенство и јединство Св. Тројице, нешто што најуспелије разумемо кроз своју отвореност пред животом, а то значи кроз веру у Васкрсење Христово, једна чињеница коју апостоли потврђују као историјску чињеницу, откривајући нам и један теоретски став — како треба писати историју.